

жағынанда суреттеп, салыстыру мақалдың айтар, берер мағынасын күшейтіп тұр. □ *Арсызға алты күн мейрам*- тура мағынада арсыз адамның ештенені ойламай, дайынға ие болып, дәурен өмір сүруі, сондай жат қылықтан аулақ болуға тәрбиелеу мәнісінде берілген. Алты санының алынуы аптаның алты күніне байланысты. □ *Періштенің де бес міні бар* – мағынасы жалпы адамдардың ешқайсы мінсіз болмайды, яғни қандай керемет жақсы адам болса да, оның да бір қателескен, қалт кеткен кезеңдері, мінездері болады. Жалпы қазақта «періште» мифологиялық бейне, тұлға. Ол адамдарды қорғаушы, қолдаушы, еш күнәсіз таза, пәк. Халқымызда осы тұрғыда бата, тілек айтқанда «періштенің құлағына шалынсын» деген ізгі ниет айту бар, сонымен бірге жас нәрестелерді періштелер қорғайды, түсінде періштелер ойнатып, бала содан күледі немесе жылайды деген нанымдар бар. Міне осылардың барлығы періштенің құдіреті мен қасиетін білдіріп, мақалда салыстырмалы түрде құдіреті күшті періштеде де мін болатынын мысалға келтіреді және бұл мақал көбіне адам қателесіп, ағаттық істеп сол ісіне өкініп, налыған кезде жұбаныш ретінде айтылады. □ *Жігіттің құны жүз жылқы, ары мың жылқы* – берер мағынасы ер жігітке әрқашан бірінші кезекте ар, намыс, абырой болу керек. Егер намысы мен ары болмаса ол жігіт түкке тұрғысыз. Бұнда да жүз бен мың күшейтпелі түрде салыстырылып алынған. □ *Болар бала он бесінде бас болар* – адамның талпынысы, жігерлігі мен ынтасы, жітілігін дәріптеу мағынасында берілген. □ *Жалқауға мың сылтау*- тура мағынада жалқау еш нәрсе істемеу үшін небір сылтау табады. Бұл жерде мың сан есімі көптік мағынаны білдіруде алынған. □ *Ердің екі сөйлегені өлгені* – ауыс мағынада, ер жігіт ешқашан айтқанынан таймай, екі етпей орындау керектігін тәрбиелеу мәнісінде, ердің екі сөйлегенін өліммен бірдей қойып айтылған. □ *Елу жылда ел жаңа, жүз жылда қазан*- мағынасы отан, туған жер, ел-халық туралы яғни жыл өткен сайын ел, қауым, халық дамып, заман талабына сай өзгеріп, ары қарай жетіліп отырады. □ *Жігіт бір сырлы, сегіз қырлы болсын*- мағынасы тәлім-тәрбие, өнеге. Яғни ер азаматтың бойындағы жақсы мінез-құлық, өнерді дәріптеп, тәрбиелеу мағынасында. □ *Білгенің бір тоғыз, білмегенің тоқсан тоғыз* – берер мағынасы ғылым, өнер, білім туралы яғни бір нәрсені білдім деп шектелмей жан-жақты ары қарай іздену, оқып-тоқуға тәрбиелеу мағынасында. Бұл жерде күрделі сан есімдер бір мен тоқсан тоғыз күшейпелі салыстырмалы түрде және екеуінің қосындысы жүзді құрайтынымен яғни білгенің мен білмегенінді оқып-тоқысаң толыққанды жүз пайызға жету мәнінде айтылған. □ *Бес саусақ бірдей емес*- тура мағынады алатын болсақ, әрине бес саусақ әр түрлі бірі үлкен, бірі кіші көлемі жағынанда бірі жуан, бірі жіңішке сондықтан бұл мақал ауыспалы мағынада салыстырмалы түрде қоғамда, жанұяда болсын адамдар әртүрлі. Бірінің мінезі жақсы болса, екінші қатал, қайрымсыз, жауапсыз т.б.

Сан есімнің синтетикалық сөзжасам жүйесіне жататын қосымшаға -ыншы, -інші, -нші жұрнағы жатады. Бұл жұрнақ есептік сан есімнен реттік сан есім жасайды, дара, күрделі есептік сан есімдердің қайсысынан да реттік сан есім осы жұрнақ арқылы жасалады. Мысалы: □ *Бірінші байлық - денсаулық, екінші байлық - ақ жаулық, үшінші байлық - он саулық* - тура мағынада адамға ең бірінші зор денсаулық қажет, себебі денің сау болса бар нәрсеге қол жеткізуге болады. Байлықта, оқуда, табыста денсаулықтың арқасында. Яғни денсаулығың жоқ болса, сен оны ешқашан сатып ала алмайсың, ол сатылмайды. Екінші жалпы адамзаттың дүниеге келіп, өмір сүруі ақ жаулықты асыл анаға байланысты яғни сүйген жар, ұрпақ сүю. Сол себепті екінші байлық ауыс мағынада беріліп отырған ақ жаулық. Үшінші осылардың барлығы болса, яғни зор денсаулық, ана, жар, жолдас үшінші байлық материалдық жағдай – дүние, мал т.б. болады. □ *Бірі аспан дейді, екіншісі арқан дейді* – мағынасы бірліктің жоқтығы, бір ауыздылыққа, ынтымақ-бірлікке тәрбиелеуде қолданылады. □ *Бірінші әйел – шекер, екінші әйел – бекер*- тура мағынада отбасы, жанұядағы қарым-қатынас бір-біріне деген адалдық, сыйластық, түсіністік, әдептілікті дәріптеу, тәрбиелеу мағынасында. □ *Еңбек - адамның екінші анасы*- мағынасы еңбекке баулу, еңбектің адам өміріндегі маңызы.

Реттік сан есімнің -ншы, -ыншы жұрнағы көне замандардан келе жатыр. Академик А.Н. Кононов көне түркі жазба ескерткіштер тілінде реттік сан есімнің үш түрлі қосымша арқылы жасалғанын көрсетеді: 1) -нч (тоқузунч); 2) -нті (-екінті -екінші); 3) -кі (ілкі-бірінші) [5] -нті, -нч, -ынч, -інч аффикстері арқылы реттік сан есімдердің жасалуын Ф.Айдаров та көрсеткен [6]. Қазақ тілінде осы аффикстердің біреуі (-ншы, -нші, -ыншы, -інші) ғана сақталған. Реттік сан есімнің бұл жұрнағы басқа түркі тілдерінде де сақталған және өте актив, өнімді. Академик А.Н.Кононов көрсеткен жұрнақтардың соңғы екеуі біздің тілімізде реттік сан есімнің қосымшасы ретінде қызмет атқармайды. Ал ол келтірілген ілкі сөзі біздің қазіргі тілімізде бар, ол алғашқы, бастапқы мағыналарында қолданылады. Керісінше алғашқы, әдепкі, бастапқы сөздерінің де бірінші деген мағынада қолданылуы бар. Бұл, әрине, осы сөздердегі -кі,-қы қосымшаларының байланысын көрсете алатын сияқты.

Реттік сан есімдер заттың нақтылы сандық мөлшерін емес, заттың реттік санын, тәртібін білдіреді. Мысалы: □ *Екі уыс алтын берсең, үшіншісің қоса сұра*- мағынасы сұрамшақтық, қанағатсыздық. Халқымызда осы мағыналас □ Кедейге жымисаң, жыртығына жамау сұрар деген мақал-мәтел бар. □ *Екі әйелдің басы қосылса, үшінші әйелдің соры* мағынасы әйелдер арасындағы әңгіме өсек.

□ *Біреу* әзіл айтса, сен әділ айт. □ *Бір* адам машақатпен мал жияды, *біреу* оны олжалап, шалжияды деген мақалдардағы сан есімдер мағынасы жағынан жинақтық сан есімге жатады.

Жинақтық сан есім жасаушы аффикс -ау, -еу. Бұл аффикс бірден жетіге дейінгі бірлік сан есімдерден жинақтық сан есім жасайды. Ол сандық ұғымды мүлдем өзгертпейді, бірақ есептік санға жинақтау мәнін қосып, оның мәнін абстракцияландырып, заттық ұғым да қосады. Мысалы: □ *Біреу жаныңа жолдас, біреу малыңа жолдас* - мағынасы адамдар арасындағы достық қарым-қатынас нағыз жолдас байлыққа, бір-бірінің бойындағы кемістікке қарамайды, қашанда, қандай жағдайда болмасын жаныңнан табылар арқа сүйер қолдаушы, қорғаушы. Ал адам байлығына, дәулеті мен табысына ғана қызығып дос болған адам кез-келген уақытта сатып кетуі мүмкін. □ *Өзінің түйедей мінін көрмей, біреудің түймедей мінін көрер* - мағынасы әркімнің ең елдімен өз қателігін түсіну, мойындау, өз мінін табуға тәрбиелеу. Сонымен бірге біреуге пәле-жала жабу, кішкентай қатесін яғни түймедейді түйедей етіп көрсетуді сынау мағынасында. □ *Екеуге иық көрсеткен біреу - өзінің соры, біреуге иық көрсеткен екеу - елінің соры*- мағынасы менмендік, көпке қарсы келу, қарым-қатынас мәселесі. □ *Ағайын - алтау, ана - біреу* - мағынасы біріншіден, анаға деген сыйластық, қамқорлықты тәрбиелеу болса, екіншіден ағайындар арасындағы татулық, қандастық, кішіпейілділікті дәріптеу. □ *Біреу тойып секіреді, біреу тоңып секіреді*- мағынасы өмірдегі кездесетін тұрмыстық хал-ахуал, біреудің тұрмысы жалпы күй-жайы жақсы болып, (бұл жерде байлық, дәулет, атак, лауазым барлығы) не істерін білмей әр іспен айналысады. Екінші керісінше амалсыздан еш шарасы болмай қалайда барлығын толтырам немесе жалпы айтқанда күн көріс үшін қам-қарекет жасайды. Яғни салыстырмалы мағынада қолданылады □ *Жақсылық біреуден қайтпаса, біреуден қайтады*-мағынасы қайырымдылыққа, парасаттылыққа, ынтымақ-бірлікке тәрбиелеу. Яғни біреуден жақсылығыңды аямай қол үшін беру, бұл жерде адамның моральдық және материалдық жағдайына көмек жатады. Жақсылықты түсінетін де, түсінбейтіндерде болады. Түсінген адам өзіне қылған жақсылығын ешқашан ұмытпай, реті келсе қайтарады. □ *Дұшпан көзі төртеу* - мағынасы сақтық, қырағылық бұл жерде төртеу жыйнақтық сан есімі салыстырмалы яғни дұшпан қастық, жамандықты жан-жақты ойлап, барлап жамандық жасау үшін бар мүмкіндігін пайдаланатыны мағынасында берілген. Екі көзді төртеу жыйнақтық сан есімімен күшейтіп ауыс мағынада беріп тұр.

Қазіргі түркі тілдерінің көбінде жинақтық сан есімнің -ау,-еу,-у дыбыстық варианты қолданылады. Мысалға татар, башқұрт, қарақалпақ тілдерін келтіруге болады. Сонымен бірге басқа түркі тілдерінде ол қосымшаның -ав,-ов,-ев,-гу,-игу,-оо,-өө сияқты т.б. дыбыстық варианттары да кездеседі. Бірақ қандай дыбыстық вариантта қолданылмасын, олардың түп негізі бір.

Жинақтық санның өзі жасалған есептік саннан айырмасы – олардың зат есімнің алдынан келіп, оны анықтаушы сөз ретінде тіркеспеуінде. Бұл қасиет басқа тілдеріне де ортақ. Ал жинақтық сан есімдердің

зат есіммен тіркеспеуі оның өзінің заттық ұғымды білдіруімен, заттық мағынасымен байланысты. Жинақтық зат есімнің жинақтық, заттық мәнін оның түрленуі де растайды. Жинақтық сан есім зат есім сияқты түрленеді. Әсіресе тәуелдік, септік жалғауларымен жиі түрленеді, сөйлемде де түрлі орында қолданыла береді. Мысалы: □ *Құдайдың өзі бермейді, біреудікің біреуге ауыстырып береді.* □ *Біреудің қолымен от көсе.* □ *Көмбенің иесі екеу, біреуі көмген, біреуі көрген.* □ *Жақсылық біреуден қайтпаса, біреуден қайтады.* □ *Біреудікі біреуге қыздай көрінеді.* □ *Біреуді азаптағаның - өзіңді мазақтағаның.* □ *Біреуге деп ор қазба өзің түсерсің.* □ *Үшеудің бірі шарана, бір күнде - кедей.* □ *Алтаумын деме, жетеуге жолығасың, Жетеуің деме, сегізге жолығасың.*

Сан есім мағыналы сөздерді негізгі екі топқа бөлуге болды. Біріншісі - сан есімнің тура мағынасындағы, яғни белгілі бір дәл сан мағынасын білдіретін және солар арқылы жасалған сөздер. Бұған ең алдымен мына сөздер жатады: егіз, қос, жарты, жарым, жеке, жалқы, сыңар, жалғыз, дара. Паремнологияда аталған сөздер қатысуымен көптеген мақал-мәтелдер бар және олардың ішінде әсіресе егіз, қос, жалғыз сөздерінің қатысуымен. Мәселен: □ *Диқан болсаң қос егізің тең болсын, шаруа болсаң, қос етегің кең болсын.* □ *Қорыққанға қос көрінер.* □ *Егіз аттан жығылса, басын сүйер ағасы, жалғыз аттан жығылса, неге келер шамасы.* □ *Ер егіз еңбек жалғыз.*

Егіз сөзінің қатысуымен жасалған мақал-мәтелдерге келетін болсақ, мәселен: □ *Ешкі егіз тауып, қойдан көп болмас* – тура мағынада алатын болсақ халқымызда төрт түлік мал ішінде ең қадірлісі бірінші жылқы малы болатын болса, екінші ата-бабаларымыздың ертеден күн көріс көзі қой шаруашылығы. Ешкіні де бағалаған, дегенмен қоймен салыстырғанда оның еті жеңіл барлық адам ұната бермейді, сүтін де емдік қасиетке болмаса, аса көп пайдалана берілмейді. Сонымен қатар ешкі өзінің бітім-болмысы жағынан жағымсыздау, шошаңдау ал қой болса, жуас. Сол себепті де болар халқымызда жеңіл мінезді, ұшқалақ, бір орында отырмайтын сабырсыз адамдарға әсіресе қыз балаға «ешкі сияқты шошақай» деген теңеу қолданылып, жуас адамға «қойдай жуас» деп жатады. Жалпы бұл мақал – мәтел ешкі мен қойдың сапасы мен қасиеттерін салыстыра келіп, ешкі егіз тапсада, қойға жетпейді деумен адамдардың мінез-құлық, жақсылық – жамандық, лауазым-атақ айырмашылықтарын көрсетуде қолданылады. □ *Егіз аттан жығылса, басын сүйер ағасы, жалғыз аттан жығылса, неге келер шамасы* – мағынасы жанұядағы бірлік, ынтымақ сонымен қатар ұрпақ жаю, ұрпақ санын ұлғайту мәселесі. □ *Ер егіз еңбек жалғыз,* □ *Еңбегі жанғанның тоқтысы егіз туады,* □ *Еңбек пен бақыт – егіз* мақал-мәтелдерінің білдіретін мағынасы еңбекке баулу, еңбектің маңыздылығы, пайдасын дәріптеу. □ *Шындық – сегіз, бақыт егіз* – мағынасы ақиқат шындықтың әрқашан да тұрақты яғни адалдықты, шынайылыққа тәрбиелеу. □ *Құтты қонақ келсе, қой егіз табады* –

мағынасы дана халқымыздың қонағын құдайындай сыйлауы, қонақшыл барын аямай, келген кісіні танысын, танымасын күтіп, қабақ шытпауы. Бұдан неге құтты қонақ келсе, қой егіз табады деген сұрақ туындайды. Себебі халқымыз жақсы, құтты қонақпен бірге үйге ырыс, береке келеді. Яғни шын көңілмен берген асың өзіне жақсылық болып, батамен, ризашылықпен қайтады деп сенген. □ *Жаманшылық пен жақсылық eгіз* - мағынасы жамандық пен жақсылықтың қатар жүруі, осы ретте халқымызда □ Жаман айтпай жақсы жоқ, □ Бәрі жақсы болса, жақсылықтың қадірін білмейсің деген сияқты мақал-мәтелдер де бар,. □ *Ерлік пен бірлік – eгіз*- мағынасы ерлік пен бірліктің бір-біріне тығыз байланыстылығы. Яғни бірліктің өзі ерлік ұғымына кіреді өйткені бір –бірімен қарым-қатынаста, қамқорлықта, қиын жағдайда жұптасып қол ұшын беріп, көмектесу, біреу үшін жаныңды қию, қоғам, бірлікте қана өз мәресін табады.

Қос. Бұл сөз де өзінің тура мағынасында қолданылғанда, «екі» ұғымын білдіреді. «Қос» қазақ тілінде мынадай сөздер жасауға негіз болады: қос (екі және қос – лашық, күрке мағынасында), қосарқа (соңғы мағынада), қосшы, қоспа, қосақ, кемпірқосақ, қосаяқ, қосар (пар деген мағынада), қосауыз (мылтық мағынасында), қосалқы (қосалқы ат, жетек ат бар, қосалқы мәселе – екінші мәселе деген мағыналарда), қоспақ (түйенің бір түрі, өркешінің бітіміне қарай) қосағасы, қос-қос, қос-қосар т.б.

Қостың әуелге этимологиясының нақты дерегі жоқ. Дегенмен, бұл сөздің лексика-семантикалық және грамматикалық түрлері оның ол баста сан есім еместігін аңғартады. Қос-тың бір нәрсе мен екінші нәрсені «қосу», «біріктіру» деген етістік мағынадан өрбіп, осы күні әлденеше сөз жасауға негіз болып, әрі

есім, әрі етістік орнына қолданылуы айтылған болжауларды айқындай түсетін сияқты. Бұл жөнінде ғалым Ә.Хасенов: «Бұл сөз ол баста етістік болған. Қазір де оны етістік деп қараған жөн. Ал оның түрлі аффиксті жалғап, басқа сөз таптарына айналуы тіл дамуының ішкі заңдарына жат ерекшелік емес», - деген пікір айтқан болатын [4, 48].

Енді қос-тың сан есім мағынасында мақал-мәтелдерде қолданылуына мысалдар келтірейік. Мысалы, □ *Қорқаққа қос көрінер*- мағынасы адам қорққанда, бір нәрсені қатты уайымдап, үрейі қашқанда көз алдына әртүрлі елестер келіп, болмашы нәрсе таудай болып көрінеді. □ *Құдай бір ұрғанды қос қолдап ұрады* – мағынасы тағдыр жазуы немесе басқа түскен бір қиыншылықтың үстіне екінші бір қиындықтың түсуі. □ *Бір жебемен қос нысана оққа ұшты* - мағынасы бір іс-әрекет арқылы екі істің, мәселені шешу. Халқымызда осы мағынаға орайлас □ *Бір оқпен екі қоянды ату* мақалы да бар. □ *Көтерем деп түйеден безбе, салтанатың емес пе?, Тебеген деп биеден безбе, қос қанатың емес пе?* еңбекке, шыдамдық, төзімділікке баулу.

1. К.Маркс и Ф.Энгельс. Соч.Т.20.С.38.

2. Виноградов В.В. Русский язык. М; Л; 1947

3. Басакаов Н.А. Каракалпакский язык. М; 1952, С.225

4. Хасенов Ә. Қазіргі қазақ тіліндегі сан есімдер. А; 1959, 20-б.

5. Кононов А.Н. Грамматика языка тюркских рунических памятников 7-9 в.

6. Айдаров Г. Язык орхонских памятников древнетюркской письменности 8 века.

В статье рассматриваются особенности пословиц и поговорок с компонентами числительных.

In given article is researched significant distinctive quality of the proverbs and sayings with component numeral.

Ж. К. Кынова

ЧЕЛОВЕК VS. ЖИВОТНОЕ: ЦЕННОСТНАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ И ДИНАМИКА ЯЗЫКА В УПОТРЕБЛЕНИИ СЛАВЯНИЗМОВ

Для выяснения характера языковой эволюции отношений между «человеком» и «животным» как двумя ключевыми источниками «жизненности» следует обратиться к периоду их стилистической равноправности – к фактам древнерусского языкового узуса.

Ярким подтверждением исходной антропоцентричности языка и, как следствие, универсальности антропоморфного кода являются следующие примеры: *отъ руки всякого зверя* = «от всякого зверя», *предадятся въ руки оружію* = «преданы будут мечу», *предъ лицем ветра* = «перед ветром», *отъ лица облака* = «от облака» [1: 123]. Лице в древнерусском в числе прочих имело значение

«перед»: *и обратися икона лицемъ на градъ; въ лице* означало «в присутствии», а также «прямо, против»: *Новгородци же стаа в лице железному полку* [2: II, 1440]. Именно в силу наличия этого «фасадного» компонента в юридической практике «лицо могло выступать синонимом» вещи в ее предъявлении... *а лодью лицом воротити* («Русская Правда»), т.е. отдать лодью. К такому лицу восходят современные *наличность, лицевая сторона, показать товар лицом*.

Зооморфизмы – более позднее явление, как и сама спецификация животных по разного рода «параметрам»: способам передвижения (*ходить, летать, ползать, плавать...*), «голосу» (*рычать,*

лаять...), «анатомии» (*нос = клюв, нога = лапа*). В древнерусском языке общность лексической базы для описания человека и животного была весьма значительной. Между тем расхождение в обозначении этих двух предметных сфер в процессе развития языка кажется весьма интересным для лингвистического анализа, явлением.

Некогда, в условиях другой языковой ситуации человек и животное выступали как равноправные объекты описания. В динамике языка многие слова, которые в прошлом были антропоцентричны, т.е. применялись также для обозначения и описания человека, в современном языке сузили свою предметную область и воспринимаются как однозначно принадлежащие животной сфере и поэтому используются в качестве зооморфизмов. Ср.: *Доить* – теперь только о животных (*доить корову*); прежде означало «кормить грудью»: *взя же отроча на руки жена, и абие къ ней, яко къ матери своей прилепися любезно, она же дояша я. Воздоить* – воспитать: *соблуди ми отроча сіе, и воздой ми е; отдоить* – отнять младенца от груди: *сотвори Авраамъ учреждение (пиршество) веліе, въ онъ же день отдоися Исаакъ сынъ его* [3: 302].

Слово *нора* в древнерусском означало «подкоп», а *норъ* – «пещера, яма, водопровод». [1: 357]. Пример употребления этого слова читаем в «Материалах для древнерусского словаря» И.И.Срезневского: *Подкапашаяся под стену двесте сажень, и подкатиша норами бочки съ зельями и зажгоша съ устья* [2: II, 406]. Здесь же приводится несколько значений глагола *рыскать*, в каждом из которых присутствует «быстрота» и «стремительность», но никак не выражена зооморфная природа субъекта: ... и начаша звонити по всему граду, и начаша *людіе сърыскивати* съ обою страну, акы на рать въ доспѣсьхъ на мость великыи... т.е. сбегались люди [2: II, 535].

Весьма любопытным кажется возможность сближения между такими глаголами, как рыдати и рыкати (рычать), на основе общего семантического компонента «издавать сильный звук». Вследствие чего оппозиция «человек»/ «зверь» нейтрализовалась, ср рыдати как «реветь»: *Лев зѣло рыдая Пат. Син.и рыкати как «стонать, рыдать»: Рыкахъ □ въздыхани□ сердца моѣго Псалт. Син.;* Рыкати нача старецъ. *Жит.Андр.Юр* [2: III, 211].

В прошлом человеческая сфера служила для характеристики животного и многое из того, что сейчас воспринимается как зооморфизм, первоначально описывало человеческое содержание. Так, лапти в качестве исходного имело значение «бранить, наветовать, клеветать»: *Лающе Его, ищущи уловити нечто отъ усть Его (Лук. 11, 54); Лаяль ми посадникъ вашъ Остафеи, назваль мя псом (Новг. лет.)* [1: 123]. В «Историко-этимологическом словаре современного русского языка» *лай* определяется как «брань», «ссора» [4: I, 470]. Отсюда и глагол *лаяться* в значении «ругаться». В «Материалах...» И.И.Срезневского выделяется два значения – *лай* – «брань, ссора»: А кто кого поймаеть приставомъ въ

бою, или в лае, или в замехъ, и на судъ ити не възсхотятъ, и они доложа судий помирятсѣ. *Судебн. 1457*; второе – «оскорбление»: *Царь же Василеи, седа на царстве своемъ, многие беды прія, и позоръ, и лаи. Никол.л;* Ратные жъ люди не можаху терпети *лаи* государю своему. *т.ж.* [2: II, 5]. Между тем исходно «собачьим» был глагол *брехати* в значении «лаять, как собака» [1: 123], который как не имел выхода в сферу человеческой деятельности. Интересны произошедшие изменения в семантике глаголов: именно к *брехать* перешли смыслы, близкие к «лгать, клеветать», а *лаять*, закрепившись как нейтральное за собакой, их утерало.

Приведенные примеры показывают: то, что с точки зрения современного языкового сознания часто воспринимается как имманентная характеристика животного, могло в качестве исходного объекта описания иметь человека, а как спецификатор животного стало использоваться значительно позже; отношения «преемственности» таким образом оказываются перевернутыми, и в синхронном плане мы говорим о зооморфизме там, где в исторической ретроспективе легко устанавливается антропоморфизм, точнее, действие постоянного семантического фактора языковой антропоцентричности.

По мере спецификации языка описания сфера животных дистанцировалась от сферы человека. О переносном же использовании этого языка, т.е. о появлении зооморфного кода, имеет смысл говорить только тогда, когда слово стало устойчивой характеристикой той или иной предметной области. К примеру, некогда слово *носъ* прилагалось и к человеку, и к птице: *Аще же оузр□ть напасть, прелѣтають на нь и наклонным носомъ клюють* [2: I, 1226].; по той же аналогии *когтям* предшествовало слово *ногти*, ср.: *Подобеньъ есть □рлоу преветх□ и престароу, не имоущ□ пер□я и ногтей и клюна* [2: I, 1230]. В современном языке *когти* – яркий зооморфизм, обозначающий соответствующие части животного.

Из этого следует, что для архаичного языкового сознания было чуждо противопоставленность человека и животного как субъектов биологической жизнедеятельности, более того, они были взаимно ориентированы: животное (его анатомия, физиология, «динамика») описывалось по модели человека, с опорой на «человеческую» терминологию, а человек (его проявления, деятельность, личные качества) очень рано может уподобляться животному в разного рода сравнительных оборотах. Благодаря стереотипности такого рода уподоблений современное сознание глагол *рыскать* относит к зооморфизмам с «хищнической» семантикой.

Постепенно в языке происходит размежевание этих двух предметных сфер, которые когда-то были равноправны. В современном языке понятия «человек» и «животное» находятся в оппозиции «высокое» и «низкое». Ценностная дифференциация обретает силу языкового фактора и представляет сферу животных как «низкую» (в духовном, эти-